

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته : زبان و ادبیات فارسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان :

فرهنگ تشبیهات اشک معشوق مهدی حمیدی شیرازی

استاد راهنما :

دکتر جلیل نظری

استاد مشاور :

دکتر سید مهدی خیر اندیش

نگارش :

علی پرنیانی کوشک

آبان ماه ۱۳۸۷

تقدیم به همه ی کسانی که حتی یک کلمه به من
آموختند.

سیاس گزاری

بعد از سیاس گزاری از درگاه خداوند حکیم و علیم که همه چیز در ید قدرت اوست و هیچ کاری بدون اراده ی او امکان پذیر نمی باشد . اکنون که با لطف و عنایت خداوند این پایان نامه به پایان رسیده وظیفه ی خود می دانم که از همه ی استادان گرامی که به نوعی افتخار شاگردی ایشان را داشتم و از راهنمایی های آنها استفاده نمودم قدر دانی و سپاسگزاری می نمایم به ویژه استاد راهنمای ارجمندم دکتر جلیل نظری که با صبر و حوصله ی فراوان مطالب را مطالعه نمودند و راهنمایی های لازم را یاد آوری نمودند و استاد مشاور ارجمندم دکتر سید مهدی خیر اندیش که زحمات زیادی را کشیدند تا این اثر به پایان برسد .

همچنین از همه کسانی که به نوعی در گردآوری ، نوشتن ، تنظیم و تدوین این پایان نامه به من کمک نمودند نهایت قدردانی و سپاسگزاری را دارم .

چکیده

پژوهش حاضر که فرهنگ تشبیهات کتاب «اشک معشوق» حمیدی شیرازی می باشد شامل نکات و

مطالب زیر می باشد :

این پژوهش شامل یک مقدمه و پنج فصل می باشد . در مقدمه به طور مختصر راجع به علوم و فنون بلاغی و ضرورت آن از گذشته تا حالا صحبت به میان آمده است . در فصل اول که کلیات می باشد درباره روش ، پیشینه ی ، ضرورت و اهداف تحقیق سخن به میان آمده است . فصل دوم سابقه علوم بلاغی و شاخه های مختلف آن و در مورد بیان و بنیانگذاران علم بیان و سابقه آن و همچنین در مورد تشبیه و انواع مختلف آن از جهات گوناگون و مثال های از کتابهای گوناگون که اکثراً از همین منبع یعنی اشک معشوق می باشد آورده شده است.

فصل سوم به طور مختصر راجع به زندگی و آثار و تألیفات حمیدی شیرازی می باشد.

در فصل چهارم که بیشترین قسمت پایان نامه می باشد تشبیهات به کار رفته در کتاب «اشک معشوق»

از جهات مختلف بررسی گردیده و سپس به صورت نموداری در پایان همین فصل تعداد تشبیهات و نمودار آنها نشان داده شده است.

در فصل نتیجه گیری نیز در مورد تشبیهات و خود شاعر که بیشتر تمایل به چه نوع تشبیهاتی داشته

سخن به پایان آمده و سر انجام در آخر فهرست منابع و مآخذ پایان نامه نوشته شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	مقدمه
3	فصل اول: کلیات
4	1-1- روش تحقیق
4	1-2- پیشینه ی تحقیق
4	1-3- ضرورت تحقیق
5	1-4- اهداف تحقیق
	فصل دوم: علوم بلاغی
7	1-2- تعریف بلاغت
7	1-1-2- تاریخچه ی علوم بلاغی
10	1-2-2- شاخه های علم بلاغت
11	2-2- تعریف بیان
11	1-2-2- بنیانگذار دانش بیان
12	2-2-2- موضوع علم بیان
12	2-3- تشبیه
13	1-3-2- تشبیه به اعتبار ادات تشبیه
14	2-3-2- وجه شبه
14	1-2-3-2- وجه شبه تحقیقی و تخیلی
15	2-2-3-2- وجه شبه دوگان یا صنعت استخدام
15	3-2-3-2- وجه شبه مفرد و متعدد و مرکب
16	3-3-2- تشبیه به اعتبار طرفین آن
16	1-3-3-2- تشبیه به اعتبار حسی و عقلی بودن
17	2-3-3-2- تشبیه خیالی و وهمی

18	2-3-3-3- تشبیه به اعتبار مفرد ، مقید و مرکب
18	2-3-3-4- طرفین تشبیه به اعتبار مفرد ، مقید و مرکب بود
20	2-3-4- تشبیه تمثیل
20	2-3-5- زاویه تشبیه
21	2-3-6- انواع تشبیه به لحاظ شکل
	فصل سوم : زندگی و آثار حمیدی شیرازی
25	3-1- زندگی حمیدی شیرازی
26	3-2- آثار و سبک حمیدی شیرازی
27	3-3- دیدگاه و نظرات گروهی از نویسندگان در مورد حمیدی شیرازی
27	3-3-1- دیدگاه محمد علی اسلامی
27	3-3-2- دیدگاه تراب بصیری
28	3-3-3- دیدگاه کاظم پزشکی
28	3-3-4- دیدگاه سعید نفیسی
30	فصل چهارم: تشبیهات
148	4-2-1- جدول نمودار تشبیهات حسی و عقلی
149	4-2-2- جدول نمودار تشبیهات مفرد ، مقید و مرکب
150	4-2-3- جدول نمودار تشبیهات بلیغ اضافی و غیر اضافی
150	4-2-4- جدول نمودار وجه شبه تخیلی و تحقیقی
151	4-2-5- جدول نمودار وجه شبه مفرد ، متعدد و مرکب
152	4-2-6- جدول نمودار انواع تشبیه از نظر شکل
153	4-3-1- فرهنگ الفبایی تشبیهات
210	فصل پنجم: نتیجه گیری
213	منابع و مآخذ
215	چکیده انگلیسی

مقدمه

ممکن است بارها خواندن یا شنیدن شعری زیبا در ما احساسی دلپذیر انگیزنده باشد. این احساس نشانه‌ی تأثیر شعر است. هیچ با خود اندیشیده ایم که راز این تأثیر چیست و چرا گاهی سخنی در مقایسه با سخنان دیگر از رسایی و تأثیر بیشتری برخوردار است؟ به همین منظور آراستن و پیراستن سخن چه نظم و چه نثر از روزگاران گذشته مورد توجه ادیبان و سخنوران بوده است. برای این مهم سخن‌شناسان و ادیبان در این باره کتابهایی تألیف کرده‌اند و گنجینه‌های پربار و ارزشمندی از زیورهای سخن را گرد نموده و در دسترس علاقمندان به زیبایی سخن قرار داده‌اند. همه‌ی ما می‌دانیم که علوم بلاغی و فنون ادبی به خصوص فن بیان از سودمندترین علوم و فنون می‌باشد که انسان با دقت و اندیشه در آن و به کار بستن فن بیان می‌تواند سخن و کلام خود را بهبود بخشد و گیرایی و اثرگذاری آن را بر خواننده افزایش دهد و با مطالعه فن بیان و آثار بزرگان این فن سخن خود را نزد همه به ویژه اهل فن زیبا جلوه دهد. به همین خاطر می‌بینیم که از دوران یونان باستان در بخش‌های مختلف علوم بلاغی تاکنون آثار فراوانی تألیف و تصنیف گردیده و همه‌ی بزرگان اعم از فیلسوفان، دانشمندان، شاعران و نویسندگان برای گیرایی و جذابیت سخنان و آثار خود از این علوم بهره گرفته‌اند.

پس از ظهور دین اسلام چون مسلمانان چه عرب و چه غیر عرب قرآن را یک معجزه می‌دانستند و به خاطر برخورد و ارتباط مسلمانان با غیر مسلمانان بر سر اعجاز قرآن بحث و گفتگو میان آنها در می‌گرفت. احساس نیاز به علوم بلاغی و آشنایی با آن بیشتر شد. بنابراین عده‌ی زیادی از دانشمندان و سخن‌شناسان اسلامی به فراگیری این علوم پرداختند و به توسعه و گسترش آن مشغول شدند. اما همه‌ی این علوم بیشتر مطابق با ادبیات عرب بود و کمتر به ادب فارسی و زیبای‌های آن توجه می‌شد، تا سرانجام قرن‌ها بعد بعضی از کسانی که علاقمند به ادب فارسی بودند تا حدودی به آن توجه نمودند و توانستند زیبایی‌های آن را به مشتاقانش نشان دهند و می‌بینیم که همه شعرا و مشاهیر زبان فارسی از گذشته تا حالا سخنان و نوشته‌های خود را با زیورهای این فن زینت داده‌اند و به جامعه بشری عرضه نموده‌اند.

یکی از آثار منظوم فارسی که بسیار فریبنده و دل انگیز است ، کتاب « اشک معشوق» اثر مهدی حمیدی شیرازی شاعر توانای هم روزگار ما می باشد که آوازه ذوق و طبع بلند او در بیشتر کشورهای فارسی زبان در میان دوستداران سخن فارسی پیچیده است . این اثر زیبا و دل نشین داستان عشقی آتشین و شورانگیز است که در دل پرشور شاعر توفانی عظیم به وجود آورده و سرانجام موجب به وجود آمدن این منظومه ی زیبا و دل نشین شده است .

در این پایان نامه تلاش شده است تا این منظومه از نظر زیبا شناسی در یکی از شاخه های فن بیان (تشبیه) به دقت مورد بررسی قرار گیرد و همه ی تشبیهات از جنبه های مختلف بررسی گردد . امید است که این تلاش ناچیز مورد لطف و عنایت اهل فن قرار گیرد و کاستی آن را به دیده اغماض بنگرند.

فصل اول

کلیات

1- کلیات

1-1 روش تحقیق

برای به سامان رساندن این پژوهش روش کتابخانه ای انتخاب گردیده ، شیوه ی کار نگارش به این صورت بوده که کل اشعار منظومه «اشک معشوق» از دیدگاه علم تشبیه مورد مطالعه قرار گرفته است بدین صورت که در مطالعه ی همه ی ابیات دقت گردیده اگر شاعر به گونه ای به تشبیه نظر داشته آن بیت بر روی فیش یاد داشت گردیده در فیش مربوط ، نوع تشبیه ، وجه تشبیه ، اداتش تشبیه، بلیغ ، اضافی یا غیر اضافی و ... به طور کلی از همه ی جهات ذکر گردیده است . پس از اتمام این مرحله ، مجموعه ی فیشها جمع آوری شده و منظم و مرتب گردید و همان گونه که پایان نامه فصل بندی شده به نوشتن و انتقال فیش ها پرداخته شده است .

2-1 - پیشینه ی تحقیق

بر اساس مطالعات و تحقیقاتی که نگارنده در این زمینه انجام داده است تاکنون کتابهایی در زمینه گرد آوری صور خیال در شعر شاعران از روزگاران گذشته نوشته شده است . که از جمله می توان به کتابهای : انیس العشاق از شرف الدین رامی ، ارمغان آصفی ، فرهنگ مترادفات صاحب آندراج ، مصطلحات الشعرا را نام برد . و در روزگار معاصر می توان به کتابهای : صور خیال در شعر فارسی از شفیع کدکنی ، صور خیال در سبک خراسانی از یحیی طالبیان و فرهنگ کنایات از منصور ثروت را نام برد. کتاب دیگری که در این زمینه به صورت علمی و الفبایی انجام گرفته کتاب صور خیال در خمسه ی نظامی از برات زنجانی می باشد . اما تاکنون اثری در قالب فرهنگ الفبایی در زمینه تشبیهات کتاب «اشک معشوق» که مورد بحث این پژوهش بوده تألیف و تدوین نشده است .

3-1- ضرورت تحقیق

تدوین و تنظیم فرهنگ تشبیهات در دیوان های شاعران دوره های مختلف این امکان را به وجود می آورد که پژوهشگران علم بیان به ویژه تشبیه به راحتی بتواند در مورد سابقه و تاریخ تطور تشبیه در اشعار شاعران مختلف قضاوت نمایند و مجبور نباشند تمامی دیوان را برای این کار مطالعه

کنند. تهیه فرهنگ تشبیهات منظومه ی «اشک معشوق» حمیدی شیرازی یکی از این ضروریات بوده که نگارنده توفیق تهیه و تنظیم آن را به دست آورده است مجموعه این نوع کارها امکان تهیه یک نوع فرهنگ جامع تشبیهات را در زبان فارسی فراهم خواهد نمود و دانشجویان ، دبیران ادبیات و محققان تاریخ شعر و ادبیات فارسی برای آگاهی از تشبیهات این منظومه در کمترین فرصت می توانند به این اثر مراجعه کنند .

1-4- اهداف تحقیق

پژوهش حاضر بر آن است تا با تعمق در منظومه ی «اشک معشوق» حمیدی شیرازی و بررسی انواع تشبیه در آن در شناخت و معرفی بیشتر شاعر به خصوص در حوزه ی بیان گامی هر چند کوچک بردارد و در نهایت به اهداف زیر می رسد :

- 1- حمیدی شیرازی چه شگردها و چه روش هایی را در انتخاب تشبیهات خود به کار گرفته است ؟
- 2- آیا حمیدی شیرازی در اشعار خود تشبیه گرا بوده است ؟
- 3- این شاعر چه نوع تشبیهاتی را بیشتر به کار برده است ؟
- 4- برای ایجاد دو طرف تشبیه در کتاب مورد نظریشتر به چه اموری توجه شده است ؟
- 5- میزان و درصد تشبیه در اشعار در چه حدی می باشد؟
- 6- وجه شبه های موجود در تشبیهات حمیدی شیرازی بیشتر تحقیقی است یا تخیلی ؟

فصل دوم

نگاهی به بلاغت

2- بلاغت

2-1- تعریف بلاغت

«بلاغت در لغت به معنی رسایی و کلام بلیغ در اصطلاح کلام فصیحی است که به اقتضای حال و مقام گفته می شود. در این تعریف چند محور دیده می شود. 1- کلام: کلام در مقابل مفرد به کار می رود و به معنی جمله و سخن و گفتار است به عبارت دیگر بلاغت مربوط به کلام است و از مرز کلمه گذشته است 2- فصاحت: در لغت به معنی وضوح و ظهور است و کلامی را فصیح می گویند که از چند عیب مبرا باشد.» (الجارم علی - امین مصطفی، 1380، ص 1)

حسام العلما در درالادب بلاغت را این گونه تعریف می کند:

«بلاغت در لغت به معنی وصول به چیزی است و منتهی شدن به آن چنانچه گویند: فلان بلغ مراده» و در اصطلاح بلاغت را گاه وصف کلام آورند و گویند: کلام بلیغ و گاه وصف متکلم و گویند: متکلم بلیغ ولی وصف برای کلمه واقع نشود.» (آق اولی، ص 11)

«بلاغت در کلام مطابق آوردن آن است با مقتضای حال خطاب با فصاحت الفاظ آن مثل آنکه اگر متکلم در مقام مدح و حمد است کلام را به صورت اطناب آورند و مقامیکه مخاطب دارای هوش و ذکاوت است یا آن که وقت تنگ باشد کلام را به صورت ایجاز می آورند.» (همان ص 3)

احمد هاشمی بلاغت را این گونه تعریف می کند:

«بلاغت در اصطلاح تنها وصف کلام و متکلم قرار می گیرد و صفت کلمه نمی شود. چون کلمه نمی تواند گوینده را به هدف برساند به علاوه شنیده نشده عرب بلاغت را وصف کلمه قرار دهند در مورد کلمه می گویند فصیح است یا فصیح نیست.» (هاشمی، 1385، ص 58)

2-1-1- تاریخچه ی علوم بلاغی:

علم بلاغت و آیین سخنوری که از عهد قدیم مورد توجه مردم متمدنی عالم آن روزگار نظیر یونانیان و مردم هند بوده و در فنون مختلف آن به تألیف و تصنیف آثار سودمند همت گماشته اند،

از زمان ارسطو، حکیم یونانی قرن چهارم (ق. م) پی ریزی شده و معلم اول با تألیف کتاب های فن شعر و خطابه از عناصر این علم سخن گفته است. «او در کتاب معروف خود «رتوریک» این علم را مطرح کرد و ذهن او بیشتر متوجه فن سخنرانی بود که در یونان رواج داشت به طور کلی می توان گفت که اساس بلاغت چه در شرق و چه در غرب دو کتاب ارسطو یعنی بوطیقا و رطوریقا است» (شمیسا، 1384 ص 58)

رطوریقا از خطابه به عنوان شیوه ای که از همه ی ابزار و وسایل ترغیب - استفاده می کند سخن می گوید:

مؤلف البلاغه الواضحه می نویسد: جاحظ در کتاب «البیان و التبین» خود خبر می دهد که ایرانیان را در این علم کتابی بوده به نام «کاروند» و مدعی می شود که هر کس قصد دارد به مقام بلاغت برسد حتماً باید کتاب کاروند ایرانیان را بخواند. ابوریحان بیرونی نیز در «تحقیق ماللهند» از پژوهش های هندوان در وزن شعر و دیگر مسائل ادبی خبر داده است.

(الجارم علی، امین مصطفی، 1380 ص 10)

تحقیق در قواعد فصاحت و بلاغت زبان عربی از همان اوایل شکل گیری تمدن اسلامی آغاز شد. منشأ علوم ادبی عرب علم «روایه» است که با ذکر امثال و انساب و روایات و اشعار و لغات و عرب همراه بوده است و با گنجینه هایی که به همت روات فراهم آمد تحقیق در ادب عربی از همه حیث میسر گشت و حتی باید گفت غالب علوم ادبی از این فن نشأت گرفت. از طرفی دیگر تحقیق در دلایل اعجاز قرآن کریم و وجوه امتیازات ادبی آن نیز در آغاز دوره ی بنی عباس مورد توجه مسلمانان بود و برای آن که محققان فن در این امر از عهده ی مطالعه برآیند دقت در موارد قوت و ضعف سخنوران عرب نیز آغاز شد و بدین ترتیب در قرن دوم و سوم هجری در کتب ادبی عرب بحث هایی در این مسائل پدید آمد که اگر چه کامل نبود لیکن مقدمه ای برای ایجاد سه علم جدید به نام معانی، بیان و بدیع در ادب عرب گردید.

از جمله کسانی به این بحث ها پرداختند، فرّاء (متوفی به سال 207 هـ. ق) در کتاب «المعانی قرآن» و ابو عبیده معمر بن مثنی (متوفی به سال 210 یا 211 هـ - ق) شاگرد خلیل بن احمد در کتاب «المجاز القرآن» و ابی حاتم سجستانی (متوفی به سال 255 هـ. ق) صاحب کتاب «

الفصاحه» و جاحظ بصری در کتابهای « اعجاز القرآن » و « البیان و التبیان » و ابوالفرج قدامه بن جعفر (قرن سوم هجری) در کتابهای «نقد النثر» معروف به «البیان» و کتاب «نقد الشعر» و ابن قتیبه دینوری (متوفی به سال 276 هـ. ق) در کتاب «الشعر و الشعرا» و مبرد (متوفی به سال 285 در کتاب «الکامل» و کتاب «البلاغه» ضمن سایر بحث های ادبی در باب قواعد بلاغت مطالبی آوردند. در این زمان مبانی علم بدیع هم نهاده شد تا نخستین بار عبدالله بن المعتز پسر متوکل عباسی (مقتول به سال 296 هـ. ق) صاحب کتاب «البدیع» با 17 صنعت آن را نظم و ترتیب داد.

از قرن پنجم به بعد با ظهور علما و بزرگانی مانند عبدالقاهر بن عبدالرحمن جرجانی (متوفی به سال 471 هـ. ق) صاحب کتاب های «دلائل اعجاز» در معانی و «اسرار البلاغه» در بیان و جار الله زمخشری که در «تفسیر کشاف» از وجوه اعجاز و بلاغت قرآن سخن گفته و سراج الدین ابویعقوب سکاکی خوارزمی (متوفی به سال 626 هـ. ق) صاحب کتاب «مفتاح العلوم» در نحو و صرف و معانی و بیان و کتاب (البیان) علم معانی و بیان به مراحل عالی ترقی رسید.

به همین سبب کسانی که بعد از او آمدند از کتاب او خلاصه هایی ترتیب دادند و شرح ها و حاشیه هایی بر آن نگاشتند مانند کتاب «المصباح» از ابن مالک و کتاب های «الایضاح» و تلخیص المفتاح» از جلالالدین محمد قزوینی معروف به خطیب قزوینی (متوفی به سال 739 هـ. ق) که به خاطر دقت فراوان جزو کتب درسی شد.

میر سید شریف جرجانی (متوفای 816 هـ. ق) بر آن شرح نوشت و بعد ها سعد الدین تفتازانی آن را شرح کرد و شرح خود را «مطول» نامید که بعد ها از کتاب های مشهور درسی در معانی و بیان و بدیع شد.

در زبان فارسی تحقیق در اصول بلاغت و بحث در کلام از حیث قوانین فصاحت و بلاغت بیشتر از اوایل قرن پنجم به بعد معمول شد و قدیم ترین تحقیقات در این باب از بهرامی سرخسی شاعر آغاز قرن پنجم یعنی معاصر سلطان محمود و احمد بن محمد منشوری سمرقندی نیز از معاصران سلطان محمود و خورشیدی صاحب «کنز الغرائب» در شرح تألیف منشوری و ابو منصور بزرجمهر قائمی معاصر سلطان محمود و سلطان مسعود است و نصر بن حسن مرغینانی کتاب «

محاسن الکلام» را در بدیع نگاشت. و ابومحمد عبدالله بن محمد رشیدی سمرقندی از شعرای قرن پنجم و ششم صاحب «زینت نامه» در علم شعر است.

نخستین کتاب موجود در زبان فارسی در علم بدیع که ضمناً حاوی مباحثی از معانی و بیان است، کتاب «ترجمان البلاغه» تألیف محمد بن عمر الرادویانی (قرن پنجم هجری) است. دیگر کتاب حدائق السحر فی دقائق الشعر از رشیدالدین محمد عمری کاتب بلخی مشهور به وطواط (متوفی به سال 573) است که در نگارش آن از ترجمان البلاغه استفاده ی بسیاری شده است. کتاب معتبری که در اوایل قرن هفتم در فنون مختلف شعر و از آن جمله مباحثی از بلاغت نوشته شد کتاب المعجم فی معاییر اشعار العجم، تألیف شمس الدین محمد قیس رازی است که در آن مباحثی خاص به نقد شعر و محاسن شعر اختصاص شده است. در قرن هشتم نیز کتاب حدائق الحقایق از شرف الدین رامی در بدیع به رشته ی تحریر در آمد و در قرن دهم ملاحسین واعظ کاشفی سبزواری (متوفی به سال 906 یا 910) به تألیف کتاب «بدایع الافکار فی صنایع الاشعار» پرداخت که در علم بدیع و عیوب شعری است و بعد از آن با آن که چند کتاب به زبان فارسی در این باب نوشته شد اما هیچ یک اهمیت چندانی پیدا نکرد.

2-1-2- شاخه های علم بلاغت

علوم بلاغی به سه شاخه تقسیم می شوند و مورد بحث قرار می گیرند

الف: معانی: علم به اصول و قواعدی است که در آن کیفیت مطابقه ی کلام با مقتضای حال سنجیده می شود و خود شامل چند مبحث است: 1- اسناد 2- حصر و قصر 3- فصل و وصل 4- ایجاز و اطناب و مساوات

ب: علم بیان: علم بیان یعنی ادای یک سخن به صورت های مختلف، به گونه ای که در تأثیر متفاوت باشد. مانند تشبیه، استعاره، کنایه و مجاز که مبانی اصلی علم بیان هستند.

ج: علم بدیع: علم بدیع، آرایش لفظی و معنوی است که کلام را بدان ها زینت می بخشیم. ارزش این صنایع تا موقعی است که بر زیبایی و نفوذ کلام بیفزاید و گرنه به تصنع و تکلف خواهد گرایید. (الجارم علی، امین مصطفی، صص 8-9)

چون بدیع از حوزه این پایان نامه خارج است در اینجا به تعریف و توضیح بیان می پردازیم .

2-2- تعریف بیان

مؤلف درّالادب بیان را بدین صورت تعریف کرده :

«بیان در لغت به معنی کشف و ایضاح است و در اصطلاح اهل بلاغت عبارت است از اصول و قواعدی که شناخته می شود به آن ایراد معنی واحد به طرق مختلف که بعضی از آن طرق واضح الدلاله بر معنی مراد باشد و بعضی خفی، با رعایت کردن مقتضی حال به طوریکه حقیقت به جای مجاز و مجاز به جای حقیقت استعمال نشود . (آق اولی ، ص 138)

احمد هاشمی در کتاب جواهر البلاغه بیان را بدین صورت تعریف می کند :

«بیان در اصطلاح عبارت از اصول و قاعده هایی است که ارائه یک معنی به شیوه های دلالت عقلی بر آن معنا با برخی دیگر تفاوت دارد یعنی کسی که آن اصول را به دست آورده باشد می داند چگونه از یک معنا با عبارت های گوناگون تعبیر کند به شکلی که برخی از آن عبارتها واضح تر از بعضی دیگر باشد.» (هاشمی ، 1382 ص 5)

میر جلال الدین کزازی که همیشه سعی دارد معادل های واژگان و اصطلاحات را به صورت فارسی استعمال نماید تعریف فارسی گونه بیان را بدین صورت ارائه داده است:

«یکی از سه قلمرو زیبا شناسی سخن بیان است . بیان دانشی است که در آن از چگونگی باز گفت و باز نمود اندیشه ای به شیوه های گوناگون سخن می رود» (کزازی ، 1368 ص 30)

سیروس شمیسا بر این تعریف فقط کلمه تخیل را اضافه کرده است :

«بیان ، ایراد معنای واحد به طرق مختلف ، مشروط بر این که اختلاف آن طرق بر تخیل باشد یعنی لغات و عبارات به لحاظ تخیل نسبت به هم متفاوت باشند.» (شمیسا، 1385 ص 27)

2-2-1- بنیانگذار دانش بیان

بنیانگذار علم بیان بنا به نوشته اکثر کسانی که در علوم بلاغی کار کرده اند کسی نسبت جز ابو عبیده معمر بن مثنی از شعرا و ادبای قرن سوم هجری است که مسائل این علم را در کتابی به نام

«مجاز القرآن» تدوین کرد. و این علم اندک اندک رشد یافت و کسانی مانند جاحظ ، ابن معتر ، قدامه بن جعفر ، و ابو هلال عسکری در این زمینه کارهایی می کردند تا سرانجام عبدالقاهر جرجانی (متوفی 471) بنیادش را استحکام بخشید و ساختارش را استوار ساخت و قواعدش را به ترتیب در آورد .

« از طرفی دانشمندی شیعی به نام سید حسن صدر در کتاب «تأسیس الشیعه» بیان کرده که بنیان گذار علم بیان دانشمند شیعی ، امام مرزبانی است . امام مرزبانی درباره ی علم بیان کتابی در حدود سیصد صفحه نگاشته است. او 60 سال پیش از عبد القاهر جهان را بدرود گفت.»
(هاشمی ، 1382 ص 9)

2-2-2- موضوع علم بیان

«موضوع علم بیان ، بررسی واژگان عربی و فارسی است از جهت کاربردهای مجازی همچون مجاز و کنایه و استعاره»
(آق اولی ، ص 138)

سیروس شمیسا علاوه بر چهار باب تشبیه ، استعاره ، مجاز و کنایه گفته است که مطالبی از قبیل سمبل ، اسطوره و تمثیل در حوزه بیان قرار می گیرند . (شمیسا ، 1385 ، ص 29)
«علم بیان مربوط به جای خاص نمی باشد یعنی متعلق به زبان عرب یا زبان فارسی تنها نیست بلکه جهانی می باشد، زیرا علم بیان مربوط به معنا است و از این رو جهانی است . یعنی همانطور که در شعر شاعر عرب یا ایرانی تشبیه و استعاره هست همانطور در شعر شاعر قبیله آمازون یا آمریکا تشبیه و استعاره وجود دارد.»
(همان ، ص 37)

2-3- تشبیه

تصویر یا خیال شاعرانه پیوندی میان انسان و محیط او ایجاد می کند و شاعر در آفریدن تصویر های خیال انگیز با تبدیل اشیاء به صورت های عاطفی و انسانی کلام خود را از حالت عادی فراتر می برد و عواطف خواننده را بر می انگیزد و شناختی تازه از اشیاء و امور به او می دهد .
در ادبیات فارسی و عربی از تشبیه ، استعاره ، کنایه و مجاز که از عوامل مهم خیال انگیزی شعرند در علم بیان بحث می شود .

تعریف تشبیه: تشبیه مانده کردن چیزی است به چیزی دیگر، مشروط بر این که آن ماندگی مبتنی بر کذب باشد نه صدق، یعنی ادعایی باشد نه حقیقی

« مایه ی اصلی تشبیه اغراق و خیال انگیزی است. شاعر به جهت علاقه یا نفرتی که نسبت به اشخاص و اشیاء مورد نظر دارد، سعی می کند آنها را برتر و یا فروتر از آنچه هستند نشان دهد. »
(احمد نژاد، 1369، ص 62)

تشبیه در صورت گسترده و کامل خود جمله است و این جمله حد اکثر چهار جزء دارد که به آن ها ارکان تشبیه می گویند که عبارتند از 1- مشبه: تشبیه شده 2- مشبه به: تشبیه شده به آن 3- وجه شبه: صفت مشترک بین مشبه و مشبه به 4- ادات تشبیه

جوانی را به پیشانی چو فرهاد
نشاند زخمه از زخم تبر من
(حمیدی شیرازی، 1331 ص 117)

مشبه: جوانی مشبه به: فرهاد ادات تشبیه: چو وجه شبه: زخم زدن
تشبیه از جهات مختلف به انواعی منقسم است که ذیلاً به آنها اشاره می گردد.

2-3-1- تشبیه به اعتبار ذکر شدن یا ذکر نشدن ادات تشبیه

تشبیه مرسل یا صریح: اگر در تشبیه ادات تشبیه ذکر گردد به آن، تشبیه مرسل یا صریح می گویند مانند:

شسته از اشک چو باران همه را وطن و خانه و یاران همه را (همان، ص 237)
که در این تشبیه (چو) ادات تشبیه ذکر گردیده است

تشبیه مؤکد: اگر در تشبیه ادات تشبیه ذکر نشود به آن، تشبیه مؤکد یا تشبیه با لکنایه می گویند.
مانند:

اگر تو همان بحر زاینده ای من آن کوه آتشفشانم هنوز (همان، ص 249)

مهمترین ادات تشبیه عبارتند از: مانند، همانند، مثل، مثال، به سان، به شیوه ی، به اسلوب، به شکل، چنان، چون، همچون، چو، به کردار، پنداری، گویی، گفتم، به مثابت، و گاهی نیز از فعل: ماندن، نسبت کردن و شباهت داشتن و همچنین پسوند های: وار، گون، آسا، سا، استفاده می شود.